

Liczby doskonałe Włodzimierz HOLSZTYŃSKI

1. Wstęp

Liczbę $M(n) := 2^n - 1$ nazywamy n -tą liczbą Mersenna, $n \in \mathbb{N}$. By liczba $M(n)$ była pierwsza, konieczna jest pierwszość n – ale nie jest dostateczna, np. $M(11) = 23 \cdot 89$.

Jakie jest najdawniejsze, nierozwiązane zagadnienie naukowe? Chyba problem liczb doskonałych, czyli liczb naturalnych, których suma dzielników, mniejszych od samej liczby, jest jej równa. Na przykład 6 jest doskonałe, także 28: $28 = 1 + 2 + 4 + 7 + 14$. Euklides zauważył ogólniej, że gdy $M(n) := 2^n - 1$ jest liczbą pierwszą, to $E(n) := 2^{n-1} \cdot M(n)$ jest liczbą doskonałą (oczywiście parzystą), a Euler wykazał, że innych liczb parzystych doskonałych już nie ma.

Z drugiej strony nie wiemy:

- czy liczb doskonałych jest nieskończenie wiele?
- czy istnieje nieparzysta liczba doskonała?

W niniejszym artykule udowodnię twierdzenie Euklidesa–Eulera oraz twierdzenie Peirce’a: każda ewentualna nieparzysta liczba doskonała dzieli się przez co najmniej cztery różne liczby pierwsze (więcej o nieparzystych liczbach doskonałych – na stronie 4). Równoważnie: każda liczba nieparzysta, o co najwyżej trzech różnych dzielnikach pierwszych, nie jest doskonała.

2. Potęgi mod 8

Pewnie od „zawsze” wiadomo, że:

Twierdzenie 1. Niech $n \in \mathbb{Z}$ będzie nieparzyste. Wtedy $n^2 \equiv 1 \pmod{8}$.

Wniosek 1. Dla $e, f \in \mathbb{Z}^+$ oraz nieparzystego $n \in \mathbb{Z}$ zachodzi:

$$e \equiv f \pmod{2} \Rightarrow n^e \equiv n^f \pmod{8},$$

$$n^f \equiv \begin{cases} 1 \pmod{8} & \text{dla } f \equiv 0 \pmod{2} \\ n \pmod{8} & \text{dla } f \equiv 1 \pmod{2} \end{cases}$$

3. Suma dzielników $\sigma(n)$

Funkcja $\sigma: \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ jest sumą dzielników: $\sigma(n) := \sum_{d|n} d$. Ponieważ $n|n$,

więc liczba n jest doskonała wtedy i tylko wtedy, gdy $\sigma(n) = 2 \cdot n$. Zatem $\sigma(n) \equiv 2 \pmod{4}$ dla nieparzystych liczb doskonałych. Charakteryzacja liczb naturalnych spełniających ten warunek będzie podana w twierdzeniu 4.

Najpierw odnotujmy kilka własności:

- (1) $\gcd(m, n) = 1 \Rightarrow \sigma(m \cdot n) = \sigma(m) \cdot \sigma(n)$,
- (2) $\sigma(n) = 1 \Leftrightarrow n = 1$,
- (3) $\sigma(p^t) = 1 + p + \dots + p^t = (p^{t+1} - 1)/(p - 1)$,
- (4) $s + 1 | t + 1 \Rightarrow \sigma(p^s) | \sigma(p^t)$,
- (5) $\sigma(p^t) \equiv 1 \pmod{p}$,
- (6) $q \neq p$ i $q \nmid p - 1 \Rightarrow q | \sigma(p^{q-2})$,
- (7) $p \equiv q \pmod{m} \Rightarrow \sigma(p^t) \equiv \sigma(q^t) \pmod{m}$,

dla każdego $m, n \in \mathbb{N}$, $p, q \in \mathbb{P}$, $s, t \in \mathbb{Z}^+$.

Twierdzenie 2. Niech $2 < p \in \mathbb{P}$ oraz $f \in \mathbb{Z}^+$. Wtedy

$$\sigma(p^f) \equiv p \cdot \left\lfloor \frac{f}{2} \right\rfloor + \left\lfloor \frac{f+1}{2} \right\rfloor \pmod{8}.$$

Dowód. $\sigma(p^f) = \sum_{k=0}^f p^k$. Teraz należy zastosować drugą część Wniosku 1 do każdej potęgi p^k .

Twierdzenie 3. Niech $n \in \mathbb{N}$. Wtedy:

$$2 | \sigma(n) \iff \exists p \in \mathbb{P} (p > 2 \text{ oraz } ord_p(n) \equiv 1 \pmod{2}).$$

Dowód. $\sigma(n)$ jest iloczynem liczb postaci $\sigma(p^f)$ dla liczb pierwszych $p|n$. Parzystość $\sigma(n)$ jest równoważna parzystości jednej ze wspomnianych liczb $\sigma(p^f)$ dla $p > 2$ (liczba $\sigma(2^f)$ jest zawsze nieparzysta).

Notacja

\mathbb{Z}^+ – zbiór nieujemnych liczb całkowitych
 $0, 1, 2, \dots$

\mathbb{N} – zbiór liczb naturalnych $1, 2, \dots$

\mathbb{P} – zbiór liczb pierwszych $2, 3, 5, 7, 11, \dots$

$\lfloor x \rfloor$ – jedyna liczba całkowita, spełniająca: $x - 1 < \lfloor x \rfloor \leq x$;

$\lceil x \rceil$ – jedyna liczba całkowita, spełniająca: $x \leq \lceil x \rceil < x + 1$;

$ord_p(x) \in \mathbb{Z}$ – wykładnik przy p w rozkładzie dodatniej liczby wymiernej x na iloczyn całkowitych potęg liczb pierwszych:

$$x = \prod_{p \in \mathbb{P}} p^{ord_p(x)};$$

$\gcd(a, b)$ – największy wspólny dzielnik liczb $a, b \in \mathbb{Z}$.

Równie prosty jest dowód następującego twierdzenia:

Twierdzenie 4. Dla $n \in \mathbb{N}$ mamy: $\sigma(n) \equiv 2 \pmod{4}$ wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje taka liczba $p \in \mathbb{P}$, że $p \equiv 1 \pmod{4}$ oraz $\text{ord}_p(n) \equiv 1 \pmod{4}$ i dla dowolnej liczby $q \in \mathbb{P}$ różnej od p zachodzi $2 \mid \text{ord}_q(n)$.

4. Suma potęg dzielników

Niech $a \in \mathbb{R}$. Funkcja $\sigma_a : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{R}$ jest zdefiniowana następująco:

$$\sigma_a(n) := \sum_{d|n} d^a$$

dla każdego $n \in \mathbb{N}$. Ma ona następujące własności:

- (1) $\text{gcd}(k, n) = 1 \Rightarrow \sigma_a(k \cdot n) = \sigma_a(k) \cdot \sigma_a(n)$,
- (2) $\sigma_{-a}(n) = \frac{\sigma_a(n)}{n^a}$,
- (3) $\sigma_a(n) = 1 \Leftrightarrow n = 1$,
- (4) $\sigma_a(p^t) = 1 + p^a + \dots + p^{a \cdot t} = (p^{a \cdot (t+1)} - 1) / (p^a - 1)$,

dla $k, n \in \mathbb{N}$, $t \in \mathbb{Z}^+$, $p \in \mathbb{P}$.

Twierdzenie 5. Niech $a \in \mathbb{R}$, $d, k \in \mathbb{N}$, $n := d \cdot k$. Wtedy

$$\sigma_a(n) \geq d^a \cdot \sigma_a(k) + \sigma_a(d) - d^a.$$

Zatem $\sigma_a(n) > d^a \cdot \sigma_a(k)$ dla $d > 1$.

Dowód. Zbiór dzielników liczby n zawiera dwa rozłączne podzbiory:

$$\{t \in \mathbb{N} : d|t \text{ i } t|n\} \quad \text{oraz} \quad \{t \in \mathbb{N} : t|d \text{ i } t < d\}$$

Arytmetyczna suma a -tych potęg elementów pierwszego zbioru wynosi $d^a \cdot \sigma_a(k)$, a drugiego $\sigma_a(d) - d^a$.

Dla wartości $a = -1, 0, 1$ otrzymujemy klasyczne funkcje:

- σ_0 – liczba dzielników,
- $\sigma = \sigma_1$ – suma dzielników,
- $\text{brq} := \sigma_{-1}$ – współczynnik barokowy, czyli suma odwrotności dzielników.

Tak więc:

- (1) $\text{brq}(n) = \sigma(n)/n$; stąd $\text{ord}_p(\text{brq}(n)) \leq \text{ord}_p(\sigma(n))$,
- (2) $(\text{gcd}(k, m) = 1 \text{ oraz } \text{brq}(n) = \frac{k}{m}) \Rightarrow (m|n \text{ oraz } k|\sigma(n))$,
- (3) $p \nmid n \Leftrightarrow \text{ord}_p(\text{brq}(n)) = \text{ord}_p(\sigma(n))$,
- (4) $\frac{p+1}{p} \leq \text{brq}(p^f) = \frac{p^{f+1}-1}{(p-1) \cdot p^f} < \frac{p}{p-1}$,
- (5) $p < q \Rightarrow \text{brq}(p^f) > \text{brq}(q^g)$

dla każdego $f, g, n \in \mathbb{N}$, $p, q \in \mathbb{P}$.

Poniżej definiujemy między innymi – na nowo, ale równoważnie – liczby doskonałe:

Definicja 1. Liczba $n \in \mathbb{N}$ nazywa się:

- *szczupła* $\Leftrightarrow \text{brq}(n) < 2$,
- *doskonała* $\Leftrightarrow \text{brq}(n) = 2$,
- *otyla* $\Leftrightarrow \text{brq}(n) > 2$.

Twierdzenie 6. Każda potęga liczby pierwszej oraz każda nieparzysta liczba n , która ma tylko dwa różne dzielniki pierwsze, jest szczupła.

Dowód. Udowodnię drugą część: niech $n = p^f \cdot q^g$, gdzie $2 < p < q$, oraz $p, q \in \mathbb{P}$. Wtedy mamy $p \geq 3$ oraz $q \geq 5$, więc:

$$\text{brq}(n) = \text{brq}(p^f) \cdot \text{brq}(q^g) < \frac{3}{2} \cdot \frac{5}{4} = \frac{15}{8} < 2.$$

Powiemy także, że liczba n jest:

- barokowa $\Leftrightarrow \text{brq}(n) \in \mathbb{N}$;
- gotycka $\Leftrightarrow \exists k \in \mathbb{N} \text{ brq}(n) = \frac{k+1}{k}$.

Twierdzenie. Liczba $n \in \mathbb{N}$ jest gotycka wtedy i tylko wtedy, gdy n jest pierwsza lub doskonała.

5. Trzy dzielniki pierwsze

Twierdzenie 7. Nieparzysta liczba doskonała nie dzieli się przez $3 \cdot 5 \cdot 7$.

Dowód. Nieparzysta liczba doskonała spełnia $\sigma(n) \equiv 2 \pmod{4}$. Zatem (patrz twierdzenie 4) wykładniki liczb 3 i 7 w rozkładzie n na czynniki pierwsze są parzyste, skąd podzielność $3 \cdot 5 \cdot 7 \mid n$ prowadziłaby do otyłości:

$$brq(n) \geq brq(3^2 \cdot 5 \cdot 7^2) = \frac{13}{9} \cdot \frac{6}{5} \cdot \frac{57}{49} = 2 \cdot \frac{247}{245} > 2.$$

Lemat 1. Niech $p < q < r$ będą jedynymi dzielnikami pierwszymi nieparzystej liczby doskonałej n . Wtedy $p = 3$, $q = 5$ oraz $r = 11$ lub 13 .

Dowód. Gdyby $q \neq 5$, to $q \geq 7$ oraz $r \geq 11$, skąd:

$$brq(n) \leq brq(3^f \cdot 7^g \cdot 11^h) < \frac{3}{2} \cdot \frac{7}{6} \cdot \frac{11}{10} = \frac{77}{40} < 2.$$

Liczba n byłaby szczupła. Zatem $p = 3$, $q = 5$ oraz

$$2 = brq(n) < \frac{3}{2} \cdot \frac{5}{4} \cdot \frac{r}{r-1} = \frac{15}{8} \cdot \frac{r}{r-1},$$

więc liczba pierwsza r jest mniejsza od 16. Ale $r \neq 7$ (patrz twierdzenie 7).

Twierdzenie 8. (Peirce) Nieparzysta liczba doskonała n ma co najmniej 4 różne dzielniki pierwsze.

Dowód. Wiemy, że nie może mieć mniej niż trzech. Gdyby tylko $p < q < r$ były dzielnikami pierwszymi n , to mielibyśmy $p = 3$, $q = 5$ oraz $r = 11$ lub 13 . Zatem

$$2 = brq(n) = brq(3^f) \cdot brq(5^g) \cdot brq(r^h)$$

dla pewnych $f, g, h \in \mathbb{N}$, gdzie f jest parzyste. Ponieważ $ord_5(brq(5^g)) < 0$, to $ord_5(brq(3^f)) > 0$ lub $ord_5(brq(r^h)) > 0$. Ale $ord_5(brq(3^f)) = ord_5(3^{f+1} - 1)$, oraz $5 \nmid 3^{f+1} - 1$ dla nieparzystego $f + 1$. Zatem $ord_5(brq(r^h)) > 0$, czyli $5 \mid \sigma(r^h)$.

Dla $r = 11 \equiv 1 \pmod{5}$ oznaczałoby to $5 \mid h + 1$, czyli $\sigma(11^4) \mid \sigma(11^h)$. Ponieważ $\sigma(11^4) = 16105 = 5 \cdot 3221$, gdzie 3221 jest pierwsze, więc $3221 \mid n$, sprzeczność.

Pozostał przypadek $r = 13$. Tym razem $5 \mid \sigma(13^h)$, więc $4 \mid h + 1$, skąd $\sigma(13^3) \mid \sigma(13^h)$. Ale $\sigma(13^3) = 2380 = 2^2 \cdot 5 \cdot 7 \cdot 17$, więc na przykład $7 \mid n$ – sprzeczność.

6. Parzyste liczby doskonałe

Twierdzenie 9. (Euklides–Euler) Parzysta liczba naturalna n jest doskonała wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje liczba naturalna p , taka że

$$M(p) \in \mathbb{P} \text{ oraz } n = 2^{p-1} \cdot M(p).$$

Dowód. Pokażę tylko implikację Eulera, czyli wykażę, że innych parzystych liczb doskonałych nie ma. Przedstawmy parzystą liczbę doskonałą w postaci $n = 2^k \cdot m$, gdzie $k, m \in \mathbb{N}$, m – nieparzyste. Równość $\sigma(n) = 2 \cdot n$ oznacza, że $\sigma(2^k) \cdot \sigma(m) = 2^{k+1} \cdot m$, czyli $M(k+1) \cdot \sigma(m) = 2^{k+1} \cdot m$. Zatem $M(k+1) \mid m$, oraz dla $b := m/M(k+1) = \sigma(m)/2^{k+1} \in \mathbb{N}$ mamy

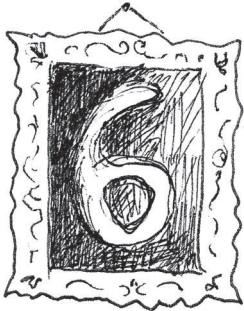
$$(1) \quad \sigma(m) = b \cdot 2^{k+1},$$

$$(2) \quad m = b \cdot M(k+1).$$

Zastosujmy σ do (2) oraz skorzystajmy z twierdzenia 5:

$$(3) \quad \begin{aligned} \sigma(m) &= \sigma(b \cdot M(k+1)) \geq \\ &\geq b \cdot \sigma(M(k+1)) + \sigma(b) - b \geq \\ &\geq b \cdot 2^{k+1} + \sigma(b) - b. \end{aligned}$$

Z (1) i (3) wynika $\sigma(b) - b \leq 0$, skąd $b = 1$. Więc (1) i (2) daje $\sigma(m) = m + 1$, czyli m jest pierwsze, przy czym $m = M(k+1)$. Zatem $n = 2^{p-1} \cdot M(p)$ dla $p := k+1$ i $M(p) \in \mathbb{P}$. (Część Euklidesa zostawiam Czytelnikom.)

Rozwiązanie zadania F 705.

Siła nacisku na tłok pompki jest w przybliżeniu równa wadze człowieka, powiedzmy $F_0 \approx 500$ N. Przekrój tłoka w przykładowej pompce jest równy $S \approx 0,003$ m², zatem wytworzone jest ciśnienie $\Delta p \approx F_0/S \approx 2000$ hPa. Na cząsteczkę żwirku działa zatem siła $F \sim \Delta p \pi r^2 \approx 1$ N, gdzie $r \approx 1,5$ mm. Zatem przyspieszenie cząsteczki jest równe

$$a \approx F/m = \frac{3F}{4\rho\pi r^3} \approx 3 \cdot 10^3 \text{ m/s}^2,$$

gdzie $\rho \approx 3 \cdot 10^3$ kg/m³. Przyjmując, że długość wychodzącego z pompki przewodu jest równa $l \approx 0,5$ m, otrzymujemy $v_{\text{maks}} \approx \sqrt{al} \approx 5$ m/s.